

1. กล้วยไม้
2. ไม้ดอก -- ไม้ประดับ

ภาชนะย่านลิเภาที่บ้านหมน

ฉัตรชัย สุกระกาญจน์

คนแต่ก่อนแก่และผู้ด็ก่าในนครศรีธรรมราชไม่น้อยยังมีเครื่องใช้ซึ่งทำจากย่านลิเภาหรือย่านนิเภา เครื่องใช้เหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นของที่ใช้ในชีวิตประจำวันของคนรุ่นนี้แทบทั้งสิ้น ได้แก่เชี่ยนหมาก กระจเขอ กุบหมาก กล้องยาเส้น พาน บันชา ปัจจุบันนี้ของเหล่านั้นถือว่าเป็นของแปลกและหายาก ซ้อหากันด้วยราคาแพง โดยเฉพาะงานที่ประณีตและเลี่ยมด้วยนาก เงิน ทอง หรือถมทอง ราคาซื้อขายตกเป็นเรือนพันเรือนหมื่นทีเดียว

ชาวนครศรีธรรมราชใช้ย่านลิเภาหรือนิเภาทำของใช้มานานเท่าใดแล้วไม่มีใครทราบแน่ชัด แต่คาดว่าคงมีระยะยาวนานมาแล้ว ทั้งนี้เพราะว่ามีของเก่าๆ ซึ่งมีผู้เก็บสะสมไว้หลายชั้น แต่ละชั้นประมาณอายุได้เกินกว่า ๑๒๐ ปีแทบทั้งสิ้น

งานสถานย่านลิเภาเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นศิลปหัตถกรรมชั้นเยี่ยมของชาวบักษใต้โดยเฉพาะชาวเมืองนครศรีธรรมราช เป็นงานของผู้มีฝีมือ ผู้มีใจคอเยือกเย็นสุขุมรอบคอบและมีเวลาว่างทำ เพราะต้องการความประณีต ปัจจุบันนี้มีผู้สนใจฝึกหัดทำกันอย่างกว้างขวาง แต่ถ้าเปรียบเทียบกับสิ่งของรุ่นเก่าแล้วจะเห็นว่าฝีมือตกต่ำลงไปมาก สวยงามสู้ของเก่าไม่ได้ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่งที่ได้มีการฟื้นฟูทำกันอย่างจริงจังมากขึ้นในปัจจุบัน

ลิเภาคืออะไร ?

ลิเภาเป็นพืชชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นเถาไม้ขึ้นทั่วไปในที่ดอน ขนาดของพืชชนิดนี้แตกต่างกันตามชนิด ใบเล็กยาวและหนาแน่น ชอบขึ้นปะปนอยู่กับพืชชนิดอื่น และเลื้อยเกาะเกี่ยวอยู่เหนือพืชอื่นจนมองเห็นได้ง่าย ลำต้นเหนียวมีความทนทานดี ใช้ผูกมัดเครื่องใช้ต่างๆ และสานเป็นภาชนะต่างๆ แทนหวายได้ สมัยก่อนหาได้ง่ายมาก แต่เดี๋ยวนี้ค่อนข้างหายาก

ซึ่งทุกที คาดว่าไม่ช้านี้คงจะมีผู้ทำสวนย่านลิเพาอย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะผลิตผลจากย่านลิเพาราคาแพงและเป็นที่ต้องการมากขึ้นตามลำดับ

ลิเพามีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่นบางท้องถิ่นเรียกว่าย่านนิเพา บางท้องถิ่นเรียกว่าย่านขายเพาหรือย่านเพา หรือย่านลำเพาก็มี ย่านลิเพาที่กล่าวนี้มีสองชนิด เรียกว่าย่านลิเพาใหญ่ชนิดหนึ่ง และย่านลิเพาเล็กอีกชนิดหนึ่ง

ย่านลิเพาเล็กมีใบคอก ลำต้นเล็ก และหนัก ๆ งาม ๆ พันเกี่ยวกันยุ่งเหยิง ริมใบทั้งสองข้างเป็นหยิกคล้ายฟันเลื่อย ใช้ทำเครื่องใช้ไม่ได้ แต่นิยมใช้ผูกมัดเครื่องมือเครื่องใช้

ส่วนย่านลิเพาใหญ่มีลำต้นโตกว่า และไม่ค่อยคองเหมือนย่านลิเพาของใบใหญ่และไม่หนาแน่น ย่านลิเพาชนิดนี้นิยมนำไปใช้ประโยชน์คือทำเครื่องใช้ต่างๆ ได้

การเลือกลิเพา

การนำย่านลิเพาใหญ่มาสานเป็นเครื่องใช้สอยนั้น ชั้นแรกจะต้องเลือกหาย่านลิเพาซึ่งเติบโตเต็มที่ (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ามีลำต้นแก่จัด) มีขนาดยาวพองาม ถ้าเป็นย่านลิเพาซึ่งลำต้นยังอ่อนจะนำมาใช้การไม่ได้ เด็ดใบทิ้งแล้วฉีกย่านลิเพาออกเป็นสองซีก เอาใส่ในออกทั้งให้หมก การลอกเปลือกจะต้องระมัดระวังเพราะฉีกขาดได้ง่ายโดยเฉพาะตรงข้อหรือตา และต้องลอกออกขณะที่ยังสด เพราะลอกออกได้ง่ายและไม่ค่อยฉีกขาด ย่านลิเพาที่ลอกเปลือกเสร็จแล้วนำไปแขวนไว้ในที่ร่มปล่อยให้ถูกลมจนค่อย ๆ แห้งไปเอง จะนำไปตากแดดจัดไม่ได้ เพราะจะทำให้เสียรูป

เมื่อย่านลิเพาที่ลอกเสร็จแห้งตามที่ต้องการแล้ว ชั้นต่อไปก็นำย่านลิเพาเหล่านั้นมาทำให้มีขนาดเท่ากันโดยชุกเกลตอกแต่งใหม่ การชุกแต่งก็มีวิธีทำง่าย ๆ คือเจาะรูหลาย ๆ รู มีขนาดตามต้องการลงบนฝากระป๋องนมหรือแผ่นสังกะสี แล้วใช้ย่านลิเพาสอดเข้าไปในรูแล้วดึงเพื่อให้ได้ขนาดตามที่ต้องการ การดึงจะต้องมีความระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะไม่เช่นนั้นแล้วอาจจะขาดได้ง่าย โดยเฉพาะตรงที่ตานั่นเอง

เมื่อได้ย่านลิเพาไว้มากพอสมควรแล้ว ชั้นต่อไปก็ลงมือสานภาชนะตามที่ต้องการ แต่ก่อนลงมือสานต้องนำย่านลิเพาไปชุบน้ำให้เปียกอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะจะทำให้การสานสะดวกขึ้น อย่างไรก็ตามการสานย่านลิเพาก็ยังเป็นงานหนักพอสมควรอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะว่า

เวลาส่วนใหญ่เป็นเส้นโค้งทรงภายใน การสานจึงยากอยู่ที่การขึ้นต้นนี้เอง เพราะจะต้องอาศัยความละเอียดลออและอาศัยเวลานาน ต่อจากนั้นก็สานต่อขึ้นเป็นชั้น ๆ ตามรูปทรงจนแล้วเสร็จ

ผลิตผลจากย่านลิเภาที่มีความสวยงามอยู่ที่ความประณีต และการผูกลายหรือการทำลายในตัว ซึ่งเกิดจากการใช้ย่านลิเภาสลักกัน การสร้างลายเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่อาศัยความชำนาญของผู้สาน ไม่ใช่ทำได้ง่าย ๆ ด้วยเหตุนี้เองผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภาชิ้นหนึ่ง ๆ จึงมักใช้เวลาอย่างน้อยต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความประณีตและการประคองประคองลายให้เกิดความสวยงามเป็นสำคัญ บางชิ้นอาจจะใช้เวลาเป็นแรมเดือน ทั้งนี้เพราะใช้เส้นเล็ก เนื้อจึงละเอียดสวยงาม ส่วนบางชิ้นอาจจะใช้เวลาเพียง ๑๐-๑๒ วัน เพราะใช้เส้นใหญ่เนื้อจึงหยาบไม่่งคมประณีต ของเก่า ๆ ที่มีหรือเหลืออยู่ส่วนใหญ่เท่าที่สังเกตพบที่มีความประณีตละเอียดลออกว่าของใหม่ ๆ มาก

แหล่งผลิตสิ่งของเครื่องใช้จากย่านลิเภาที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเท่าที่ทราบในปัจจุบันนี้ คือที่เรือนจำกลางนครศรีธรรมราช เรือนจำอำเภอปากพนัง ครอบครวัทธารในค่ายฉะเชิงรุฑ กองทัพภาคที่ ๔ และแหล่งใหญ่ที่จัดว่ามีผู้ประกอบการเป็นจำนวนมาก ก็คือที่บ้านหมน หมู่ที่ ๕ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ลิเภาที่บ้านหมน

“บ้านหมน” เป็นชื่อหมู่บ้านเล็ก ๆ หมู่บ้านหนึ่งของตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๔๐๑๗ (นครศรีธรรมราช-สงขลา) ตัดผ่านกลางหมู่บ้าน ผู้คนตั้งบ้านเรือนเรียงรายไปตามแนวนอนสองฟากฝั่ง ศาสนสถานสำคัญของหมู่บ้าน คือวัดหมน ซึ่งสร้างเมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมา โดยเจ้าอาวาสและชาวบ้านร่วมใจกันสร้าง โดยมีนายช่างคนหนึ่งชื่อทุ่งมาเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง นอกจากนี้ก็มีโรงเรียนประถมศึกษาอยู่โรงหนึ่ง คือโรงเรียนชุมชนวัดหมน ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๑๘ ชาวบ้านก็เริ่มหันมาประกอบอาชีพทำภาชนะย่านลิเปากันกว้างขวาง สืบมาถึงปัจจุบัน หลังจากที่เคยทำใช้สอยกันมาเมื่อสมัยปู่ย่าตายายครั้งหนึ่งแล้ว

บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูหัตถกรรมย่านลิเภาที่บ้านหมน คือ นายคาบคำรวจสมบุรณฺ์ เสนะสุขุม (ประจำสถานีตำรวจภูธรตำบลท่าเรือ) เป็นผู้ดูแลความสงบเรียบร้อย

ในท้องถิ่นนั้น นายคาบสมบุรณ์ เสนาะสุขุม เป็นชาวอำเภอหัวไทร เมื่อมาอยู่ที่ท่าเรือ ก็ได้รู้จักกับนายเคลือบ คำอ่อน ซึ่งมีฝีมือในการทำเครื่องสานจากย่านลิเภา จึงเกิดความคิดที่จะให้นายเคลือบถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวให้กับชาวบ้านในแถบนั้น ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพในการทำนา เพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และเป็นการส่งเสริมอาชีพให้ชาวบ้านให้มีรายได้เพิ่มขึ้นบ้าง

นายคาบสมบุรณ์ได้เรียกประชุมชาวบ้านแจ้งเรื่องให้ทราบ ปรากฏว่ามีชาวบ้านให้ความสนใจสมัครเรียนประมาณ ๖๐ คน จึงติดก่อนายจัตรา ราชโรจน์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนชุมชนวัดทมน (ในสมัยนั้น) ให้โรงเรียนเป็นผู้ประสานงานการฝึกอบรมหัตถกรรมย่านลิเภาให้แก่ชาวบ้าน หลังจากนั้นเริ่มทำย่านลิเภากันมากขึ้นเรื่อย ๆ จนแพร่หลายไปเกือบทั่วทุกครอบครัวดังเช่นปัจจุบัน

นายเคลือบ คำอ่อน ผู้เป็นกำลังสำคัญในการถ่ายทอดวิธีทำหัตถกรรมย่านลิเภาให้กับชาวบ้านนี้ เริ่มยึดการสานย่านลิเภาเป็นอาชีพตั้งแต่อายุ ๓๘ ปี ก่อนหน้านั้นทำงานก่อสร้าง ไม่ได้ทำย่านลิเภาเป็นอาชีพเพราะย่านลิเภาไม่เป็นที่นิยม

นายเคลือบ เล่าว่าตนเริ่มศึกษาการทำย่านลิเภาตั้งแต่เมื่อครั้งยังบวชเป็นพระ โดยบวชอยู่ถึง ๑๐ พรรษา (ตั้งแต่อายุ ๑๖-๒๖ ปี) เนื่องจากวัดอยู่ใกล้บ้าน พ่อได้มาเยี่ยมที่วัดบ่อย ๆ และถ่ายทอดวิชาให้ ภายหลังลาสิกขาแล้ว แต่งงานและย้ายมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านทมน และร่วมงานฝึกอบรมหัตถกรรมย่านลิเภาให้ชาวบ้านทมนกับนายคาบคำรวจสมบุรณ์ เสนาะสุขุม

หลังจากโรงเรียนชุมชนวัดทมน ได้จัดอบรมชาวบ้านที่สนใจทำย่านลิเภารุ่นแรกแล้ว ชาวบ้านก็ตื่นตัวและสนใจทำย่านลิเภา เพราะเวลานั้นผลิตภัณฑ์ย่านลิเภามีราคาดี ชาวบ้านที่มีฝีมือได้เข้าอบรมก็ไปฝึกและเรียนรู้วิธีทำย่านลิเภาจากชาวบ้านด้วยตนเอง จนกระทั่งชาวบ้านทมนแทบทุกครัวเรือนสามารถทำหัตถกรรมนี้ได้ กล่าวกันว่าชาวบ้านที่สนใจทำย่านลิเภา มีทุกเพศทุกวัย ผู้ชายที่สนใจทำย่านลิเภา ก็มักจะทำได้ประณีตสวยงามกว่าผู้หญิง ทั้งในขั้นฝีมือและการออกแบบลวดลาย นอกจากจะเลียนแบบลวดลายที่มีอยู่แล้ว ชาวบ้านยังคิดแบบและลวดลายเองด้วย ผลิตภัณฑ์ที่ทำส่วนใหญ่เป็นกระเป๋าถือสำหรับสตรี กำไล และปากกาหุ้มลิเภา

การจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์และปัญหา

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ ฝ่ายพัฒนาชุมชนของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้เข้าไปแนะนำให้มีการรวมกลุ่มผู้ผลิตย่านลิเภาขึ้นที่บ้านหมน ปรากฏว่ามีผู้เข้าเป็นสมาชิกประมาณ ๒๐๐ ครอบครัว จากหมู่ที่ ๔,๕,๖ ตำบลท่าเรือ เรียกว่า "กลุ่มย่านลิเภา" วัตถุประสงค์ในการตั้งกลุ่มย่านลิเภานี้ก็เพื่อทำหน้าที่ในการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่สมาชิกผลิตได้ และเป็นกลุ่มออมทรัพย์ การดำเนินงานประกอบด้วยคณะกรรมการจำนวนหนึ่งซึ่งสมาชิกของกลุ่มเลือกตั้งขึ้น

ในระยะแรก ๆ กลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดราคาและจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของสมาชิก เพราะสมาชิกของกลุ่มยังขายผลิตภัณฑ์เองไม่เป็น จึงมักจะนำผลิตภัณฑ์มาให้คณะกรรมการกลุ่มตีราคา และช่วยจัดจำหน่ายให้ แต่ปัจจุบันการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ผู้ผลิตจำนวนไม่น้อยได้ขายผลิตภัณฑ์ให้กับพ่อค้าโดยตรงโดยไม่ผ่านกลุ่ม เพราะอาจจะเห็นว่าการขายผ่านกลุ่มไม่สะดวกเหมือนกับให้พ่อค้าโดยตรง และได้รับเงินช้ากว่า

การที่ผู้ผลิตจำหน่ายผลิตภัณฑ์เองโดยไม่ผ่านกลุ่มนี้ ก่อให้เกิดปัญหาการแข่งขันตีราคากันเอง หรือถูกพ่อค้ากดราคาได้ในเวลาต่อมา

ปัจจุบันราคาผลิตภัณฑ์ย่านลิเภาได้ลดลงกว่าในระยะแรกมาก ราคาเฉลี่ยของกระเป๋าดูมีตั้งแต่ ๑๐๐-๑,๐๐๐ บาท ขึ้นอยู่กับฝีมือและลวดลายที่มีความประณีตสวยงามมากหรือน้อยเพียงใด ที่ฝีมือดีมากก็อาจจะมีราคาสูงถึง ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ บาท (มีส่วนประกอบทำด้วยถมทอง) การที่ผลิตภัณฑ์ย่านลิเภาราคาลดลงกว่าระยะแรก ๆ เพราะจำนวนผลิตภัณฑ์มีมากขึ้น และฝีมือการทำลดการประณีตบรรจงลง เนื่องจากชาวบ้านต้องการรีบทำเพื่อขายได้มากเป็นเกณฑ์ จึงนับเป็นเรื่องที่น่าเสียดายยิ่ง

บทสรุป

บ้านหมน หมู่บ้านหัตถกรรมย่านลิเภาของนครศรีธรรมราชวันนี้ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๔๐๑๗ ได้ช่วยให้ชาวบ้านหมนสามารถติดต่อกับชายและประกอบธุรกิจกับชาวเมืองได้มากขึ้น การฟื้นฟูหัตถกรรมย่านลิเภาขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ใช้เวลาที่ว่างจากการทำนาให้เป็นประโยชน์ ผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกระเป๋าดูสตรี

ได้ช่วยให้ชาวบ้านหมนมมีรายได้เพิ่มขึ้น ชาวบ้านหลายคนมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น หลายครอบครัวได้เลิกอาชีพทำนา หันมายึดกิจการสถานย่านลิเพาเป็นอาชีพหลักเลี้ยงครอบครัว ชาวบ้านบางคนมีเงินออมอยู่พอสมควร จนสามารถสร้างบ้านและซื้อเครื่องเรือนใหม่จากการทำย่านลิเพาได้อย่างสบาย

อย่างไรก็ตาม การยึดกิจการมีย่านลิเพาเป็นอาชีพหลัก อาจจะไม่มั่นคงมากนัก สำหรับอนาคตมากนัก เพราะปัจจุบันราคาของผลิตภัณฑ์ย่านลิเพาได้ตกต่ำลงกว่าเมื่อ ๒-๓ ปีก่อนเริ่มฟื้นฟูมาก กระเป๋าถือซึ่งเคยขายได้ใบละ ๔๐๐-๕๐๐ บาท ลดลงเหลือเพียงใบละ ประมาณ ๑๐๐ บาท ทำให้ชาวบ้านหลายคนซึ่งมีฝีมือดีในการสถานย่านลิเพา พวกนี้เลิกทำงานนี้กลับไปรับจ้างทำคนอื่นซึ่งมีรายได้ดีกว่า

หนังสืออ้างอิง

วิเชียร ฌ นคร และคนอื่นๆ นครศรีธรรมราช โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ ๒๕๒๐.

ศรีนครินทร์วิโรฒ, มหาวิทยาลัย สถาบันทักษิณคดีศึกษา (ผู้รวบรวม) “เอกสารประกอบการอบรมเจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมพื้นบ้าน วันที่ ๖-๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๓” (อัคราเนนา).